

کتاب آرای
در تمدن اسلامی ایران

محمد رضا کارگر
دکتر مجید ساریخانی

تهران

۱۳۹۰

سرشناسه: کارگر، محمدرضا
عنوان و نام پدیدآور: کتاب آرایي در تمدن اسلامي ايران / محمدرضا کارگر، مجید ساریخانی.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی: موزه ملی ایران، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهري: سبزه، ۲۹۸ ص.؛ مصور (رنگی).
فروست: «سمت»: ۱۵۱۵. باستان‌شناسی: ۲۹.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۰-۶۶۹-۲ ۵۹۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
یادداشت: هفت جلد به انگلیسی:

Mohammad Reza Kargar, Majid Sarikhani. The
Illumination in Islamic Civilization of Iran.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۷۵-۲۸۸؛ همچنین به صورت زیرنویس.

یادداشت: نمایه
موضوع: کتاب آرایي - ایران - تاریخ
شناسه افزوده: ساریخانی، مجید، ۱۳۵۶-
شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی
شناسه افزوده: موزه ملی ایران.
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۰ ۲ ک ۱۱۶/۱۳
رده‌بندی دیویی: ۶۸۶/۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی: ۵۲۹۸۳۲

کتاب آرایي در تمدن اسلامي ايران

محمدرضا کارگر (عضو هیئت علمی مرکز آموزش عالی میراث فرهنگی) و دکتر مجید ساریخانی (عضو هیئت علمی دانشگاه دولتی شهرکرد)
سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی
و موزه ملی ایران
ویراستار: ندا طاهری
چاپ اول: زمستان ۱۳۹۰
تعداد: ۱۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»
چاپ: گلها (قم)، صحافی: زرین (قم)
قیمت: ۵۹۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران یا مؤلف، نشر یا بخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران: خیابان انقلاب اسلامی، خیابان ابوریحان، شماره ۱۰۷ و ۱۰۹. تلفن: ۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۶۶۴۰۵۶۷۸
www.samt.ac.ir info@samt.ac.ir
تهران: خیابان امام خمینی (ره)، نیش سی تیر، موزه ملی ایران، تلفن: ۶۶۷۰۲۰۶۱۶، نمابر: ۶۶۷۰۲۶۹۸
www.nationalmuseumofiran.com info@nationalmuseumofiran.com

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاهها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاهها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقاء کیفی و کمی منابع درسی از دوباره کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و موزه ملی ایران، اولین کار مشترک خود را با انتشار کتاب هنر کتاب‌آرایی در تمدن اسلامی ایران به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

این کتاب برای دانشجویان رشته باستان‌شناسی در مقطع کارشناسی به ارزش ۲ واحد درسی برای درس کتاب‌آرایی تدوین شده است.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه موزه ملی ایران
۳	پیشگفتار
۷	فصل اول: صفحه آرایی، خط و کتابت
۷	صفحه آرایی نسخه های خطی
۷	تعریف صفحه آرایی
۸	اصول صفحه آرایی
۱۵	نحوه صفحه آرایی نسخ خطی
۱۸	طراحی جلد کتاب
۱۸	خط و کتابت
۱۹	سیر تحول خطوط
۲۲	خط کوفی
۳۶	خط تعلیق
۳۷	خط نستعلیق
۴۱	خط شکسته نستعلیق
۴۴	اجزاء خط
۴۴	خط تحصیلی
۴۶	خط غیر تحصیلی
۴۷	اندازه خط
۴۷	سیر تحول کتابت قرآن
۵۳	اصطلاحات خوشنویسی و کتابت
۵۳	منشی و کاتب
۵۳	خط ناخنی

۵۴	خط اویغوری
۵۴	غبار
۵۵	قطاعی
۵۵	خط چلیپا
۵۵	نقاشی خط
۵۶	خط مشکول
۵۶	مَرَق
۵۶	خط طغرا
۵۷	خط مسلسل
۵۷	خط بیاق
۵۸	فصل دوم: تذهیب و شعر
۵۸	تذهیب
۵۹	سیر تاریخی تذهیب
۶۲	تذهیب قرآن در قرنهای پنجم و ششم ه.ق
۶۴	دوران ایلخانی
۶۹	دوره تیموریان
۷۴	دوران صفوی
۷۷	دوره افشاریه
۷۸	دوره قاجاریه
۷۹	نقوش تذهیب: اسلیمی و ختایی
۷۹	اسلیمی
۸۵	ختایی (خطایی)
۸۵	اصطلاحات رایج در تذهیب
۱۰۰	تشعیر
۱۰۱	انواع مضامین تشعیر
۱۰۴	فصل سوم: مصورسازی نسخه‌های خطی
۱۰۵	اوایل اسلام
۱۰۶	دوره سلجوقی

۱۰۷	دوره ابلخانی
۱۱۱	دوره آل جلایر، آل اینجو، آل مظفر
۱۱۴	دوره تیموری
۱۱۵	مکتب هرات
۱۱۶	مکتب شیراز
۱۱۷	مکتب بخارا
۱۱۷	مکتب تبریز
۱۱۸	دوره صفوی
۱۲۶	دوره قاجاریه
۱۲۷	تاریخ نقاشی در اوایل دوره قاجار
۱۳۱	نقاشی در اواسط دوره قاجار
۱۳۶	تاریخ نقاشی ایران در اواخر دوره قاجار
۱۴۰	فصل چهارم: تجلید
۱۴۰	تاریخچه جلد آرایی
۱۴۱	پیشینه صحافی و جلدسازی
۱۴۲	تاریخ جلد از صدر اسلام تا دوره ابلخانی
۱۴۴	جلد آرایی در دوره ابلخانی
۱۴۵	جلد در دوره تیموری
۱۴۶	جلد در دوره صفوی
۱۴۸	جلد در دوره قاجاریه
۱۴۸	انواع جلد و عناصر تزینی آن
۱۴۸	جلد ضربی
۱۴۹	جلد سوخت
۱۴۹	جلد سوزنی
۱۵۰	جلد معرق
۱۵۲	جلد لاک (روغنی)
۱۵۳	جلد پارچه‌ای
۱۵۴	جلد قلمکار
۱۵۴	جلد مغربی

۱۵۴	جلد ابلاغ
۱۵۵	جلد فرنگی
۱۵۵	جلد کاغذی
۱۵۵	لایه چینی در جلد
۱۵۶	عناصر تزئینی و نوشتاری جلد
۱۵۶	انواع طرحهای جلد
۱۵۷	کتابه یا کتیبه بردازی روی جلد
۱۵۹	مواد و ابزار جلد
۱۶۱	انواع بوم
۱۶۲	اجزاء و اصطلاحات مرتبط با جلد
۱۶۴	اشکال جلد
۱۶۴	قطع جلدها
۱۶۶	فصل پنجم: مواد و ابزار کتاب آرایی
۱۶۶	مواد مورد استعمال قبل از اختراع کاغذ
۱۶۶	گل
۱۶۷	سنگ
۱۶۸	پاپیروس
۱۶۸	فلز
۱۶۹	استخوان
۱۶۹	عاج
۱۶۹	پوست درختان
۱۷۰	پوست حیوانات
۱۷۱	کاغذ
۱۷۲	پیشینه کاغذ
۱۷۵	انواع کاغذ
۱۷۷	کاغذ سمرقندی
۱۷۸	کاغذ خانبالغ
۱۷۸	کاغذ ابریشمی
۱۷۸	کاغذ کشمیری

۱۷۹	کاغذ بُنی
۱۷۹	کاغذ فرنگی
۱۸۰	کاغذ ختایی
۱۸۰	کاغذ شامی
۱۸۰	کاغذ ابری
۱۸۲	آहार
۱۸۳	مواد ابزار آहार مهره زدن
۱۸۴	قلم
۱۸۵	انواع قلم
۱۸۵	تراشیدن قلم
۱۸۶	قلمدان
۱۸۷	تکنیک ساخت قلمدان با مقوا
۱۸۸	بوم سازی قلمدان
۱۹۰	رقم زنی استادان قلمدان
۱۹۱	انواع قلمدانهای تزئینی
۱۹۲	انواع قلمدان از نظر اندازه
۱۹۲	انواع قلمدان از نظر جنس
۱۹۳	تفاوت قلمدانهای عصر صفوی با دوره قاجار
۱۹۳	جمعیه قلمدان و محتویات آن
۱۹۴	مهره و مرکب
۱۹۵	لیق یا ليقه
۱۹۶	رنگ
۱۹۸	قلم مو
۱۹۹	طلا و نقره
۱۹۹	پرگار، ترلینگ، خط کش
۲۰۰	تصاویر
۲۷۶	منابع
۲۸۵	کتاب شناسی
۲۹۱	نمایه

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان
۲۰۰	تصویر ۱ قسمتی از قرآن کریم به خط کوفی بر پوست آهو
۲۰۰	تصویر ۲ کوفی مشجر
۲۰۱	تصویر ۳ کوفی مورق و مشجر
۲۰۱	تصویر ۴ کوفی مزهر
۲۰۲	تصویر ۵ کوفی مقعد یا گره دار
۲۰۲	تصویر ۶ کوفی موشح
۲۰۳	تصویر ۷ کوفی معقلی
۲۰۴	تصویر ۸ برگگی از قرآن کریم به خط محتق
۲۰۵	تصویر ۹ نمونه‌ای دیگر از خط محتق
۲۰۵	تصویر ۱۰ الف خط ریحان
۲۰۶	تصویر ۱۱ ب خط ریحان
۲۰۷	تصویر ۱۱ قرآن کریم به خط ریحان
۲۰۸	تصویر ۱۲ خط ثلث
۲۰۹	تصویر ۱۳ خط نسخ
۲۱۰	تصویر ۱۴ خط نسخ
۲۱۱	تصویر ۱۵ خط توقع (منقول از اطلس خط)
۲۱۱	تصویر ۱۶ نمونه خط اجازه
۲۱۲	تصویر ۱۷ خط رقاع
۲۱۳	تصویر ۱۸ خط تعلیق
۲۱۴	تصویر ۱۹ نمونه خط دیوانی جلی
۲۱۴	تصویر ۲۰ نستعلیق، خط میرعلی تبریزی
۲۱۴	تصویر ۲۱ قطعه خط نستعلیق دارای رقم «فقیر المذنب علیرضا العباسی غفر ذنوبه ۱۰۲۵»
۲۱۵	تصویر ۲۲ قطعه خط نستعلیق دارای رقم «کتابه الفقیر عماد»
۲۱۵	تصویر ۲۳ نمونه خط نستعلیق دارای رقم «کتابه العبد میرعلی»

۲۱۶	تصویر ۲۴ خط شکسته نستعلیق
۲۱۶	تصویر ۲۵ سی جزء از قرآن کریم به خط غبار
۲۱۷	تصویر ۲۶ نمونه خط چلیپا
۲۱۷	تصویر ۲۷ نمونه‌ای از خط طغرا
۲۱۸	تصویر ۲۸ نمونه‌ای از خط مسلسل
۲۱۸	تصویر ۲۹ قسمتی از قرآن کریم به خط کوفی بر پوست آهو با اعراب و اعجام به وسیله ...
۲۱۹	تصویر ۳۰ قسمتی از تذهیب قرآن صدر اسلام بر پوست آهو
۲۱۹	تصویر ۳۱ تذهیب قرآن سده ششم ه‍.ق
۲۲۰	تصویر ۳۲ تذهیب قرآن سده هشتم ه‍.ق
۲۲۱	تصویر ۳۳ تذهیب قرآن سده نهم ه‍.ق
۲۲۲	تصویر ۳۴ تذهیب قرآن کریم سده ۱۰ ه‍.ق
۲۲۳	تصویر ۳۵ تذهیب قرآن کریم (آخر زندیه و اوایل قاجاریه)
۲۲۴	تصویر ۳۶ قرآن کریم به خط نسخ
۲۲۵	تصویر ۳۷ نقوش اسلیمی
۲۲۶	تصویر ۳۸ طرح ختایی
۲۲۷	تصویر ۳۹ نقش ترنج با دو سرترنج
۲۲۸	تصویر ۴۰ ترنج و سرترنج
۲۲۹	تصویر ۴۱ نمونه‌ای از جدول
۲۳۰	تصویر ۴۲ نقش سرفصل
۲۳۰	تصویر ۴۳ سرلوح
۲۳۱	تصویر ۴۴ طرحی از شمشه
۲۳۲	تصویر ۴۵ نمونه‌ای از شرفه
۲۳۳	تصویر ۴۶ کتیبه
۲۳۳	تصویر ۴۷ لچکی
۲۳۴	تصویر ۴۸ تاج
۲۳۴	تصویر ۴۹ تاج
۲۳۵	تصویر ۵۰ طرح واگیره
۲۳۶	تصویر ۵۱ نقش افشان
۲۳۷	تصویر ۵۲ تشعیر
۲۳۸	تصویر ۵۳ نقاشی دیواری کاخ سبزپوشان نیشابور

۲۳۹	تصویر ۵۴ سفال مینایی
۲۳۹	تصویر ۵۵ نقاشی دوره ایلخانی از کتاب جامع التواریخ
۲۴۰	تصویر ۵۶ برگگی از شاهنامه دموت
۲۴۱	تصویر ۵۷ اثر جنید: نقاش دوره آل جلایر
۲۴۲	تصویر ۵۸ نقاشی مکتب هرات
۲۴۲	تصویر ۵۹ مکتب هرات، دارای رقم بهزاد
۲۴۳	تصویر ۶۰ نقاشی مکتب شیراز
۲۴۳	تصویر ۶۱ نقاشی مکتب شیراز
۲۴۴	تصویر ۶۲ نقاشی مکتب بخارا
۲۴۵	تصویر ۶۳ مکتب تبریز
۲۴۶	تصویر ۶۴ مکتب قزوین
۲۴۷	تصویر ۶۵ مینیاتور دوره صفوی (مکتب خراسان)
۲۴۸	تصویر ۶۶ نقاشی هند و ایران
۲۴۸	تصویر ۶۷ نقاشی هند و ایرانی
۲۴۹	تصویر ۶۸ نقاشی مکتب اصفهان
۲۵۰	تصویر ۶۹ مینیاتور مکتب اصفهان، اثر رضا عباسی
۲۵۱	تصویر ۷۰ مینیاتور مکتب اصفهان بر روی پارچه، دارای رقم معین مصور
۲۵۱	تصویر ۷۱ قلمدان، دارای رقم محمد زمان
۲۵۲	تصویر ۷۲ مینیاتور دوره زندیه، دارای رقم بهرام شیرازی
۲۵۲	تصویر ۷۳ جعبه آرایش یا جعبه لوازم التحریر با موضوع فتحعلی شاه در حال شکار
۲۵۳	تصویر ۷۴ فتحعلی شاه در حال شکار
۲۵۴	تصویر ۷۵ فتحعلی شاه قاجار ایستاده (دارای رقم مهر علی و تاریخ ۱۲۱۴ ه.ق)
۲۵۵	تصویر ۷۶ هرمز فرزند انوشیروان شاه در میان فرزندان، دارای رقم میرزا بابا
۲۵۶	تصویر ۷۷ تصویر سلطان بن سلطان بن سلطان محمد شاه قاجار، دارای رقم «کمترین محمد حسن افشار»
۲۵۷	تصویر ۷۸ برگگی مصور از هزار و یک شب، رقم صنیع الملک، ۱۲۶۹ ه.ق
۲۵۷	تصویر ۷۹ پرتره امیر کبیر منسوب به ابوالحسن غفاری
۲۵۸	تصویر ۸۰ نیم تنه آقا عبدالله رخت دار پسر آقا محمد حسن مهرداد، کار ابوالحسن غفاری
۲۵۸	تصویر ۸۱ نقاشی چهره حاجی محمد ابری پیشخدمت، اثر صنیع الملک
۲۵۹	تصویر ۸۲ تابلوی استنساخ محمود خان ملک الشعرا

۲۵۹	تصویر ۸۳ نقاشی عمل میرزا نصرالله
۲۶۰	تصویر ۸۴ نقاشی رقم کمال الملک
۲۶۱	تصویر ۸۵ جلد ضریبی
۲۶۲	تصویر ۸۶ نمونه‌ای دیگر از جلد ضریبی
۲۶۳	تصویر ۸۷ جلد سوخت
۲۶۴	تصویر ۸۸ جلد معرق
۲۶۵	تصویر ۸۹ جلد لاک‌ی
۲۶۶	تصویر ۹۰ نقوش لچکی و ترنج روی جلد
۲۶۷	تصویر ۹۱ طبله
۲۶۷	تصویر ۹۲ سرطبل
۲۶۸	تصویر ۹۳ لوحه‌های گلی تخت جمشید
۲۶۹	تصویر ۹۴ کتیبه سنگی یا سنگ شسته تخت جمشید
۲۷۰	تصویر ۹۵ کتیبه روی مفرغ لرستان
۲۷۱	تصویر ۹۶ کتیبه روی عاج
۲۷۱	تصویر ۹۷ قسمتی از قرآن کریم به خط کوفی بر پوست آهو
۲۷۲	تصویر ۹۸ قسمتی از قرآن کریم بر روی پوست آهو
۲۷۲	تصویر ۹۹ قلمدان، دارای رقم کمترین محمد اسمعیل
۲۷۳	تصویر ۱۰۰ قلمدان محمد زمان
۲۷۳	تصویر ۱۰۱ قلمدان لاک‌ی
۲۷۴	تصویر ۱۰۲ قلمدان لاک‌ی
۲۷۵	تصویر ۱۰۳ قلمدان دوره صفوی
۲۷۵	تصویر ۱۰۴ جعبه قلمدان و محتویات آن

مقدمه موزه ملی ایران

موزه ملی ایران به عنوان موزه مادر، با گنجینه‌ای از ارزشمندترین یادگارهای تاریخ و تمدن ایران و جهان، مهدی پویا و مرکزی پژوهش گستر برای دانش پژوهان در علوم مختلف از جمله فرهنگ، هنر و تمدن و باستان‌شناسی از پیش از تاریخ تا شروع قرن معاصر است؛ و همین فرصت مغتنم در این بزرگ‌ترین گنجینه تاریخی است که توانسته الهام بخش پژوهشهای بزرگ در ایران و فراسوی مرزها باشد.

مجموعه کتب و نسخ خطی موجود در موزه ملی ایران از زمره مجموعه‌های نفیس و بی‌نظیری است که دلالت بر هنرمندی و همکاری متعامل مذهب‌بان، خطاطان و خوشنویسان، نقاشان، صحافان و کاتبان ایرانی دارد، و همچنین بیانگر اهمیت کتاب، صفحه‌آرایی و نسخه‌نویسی آن در بین هنرمندان ایرانی از گذشته‌های دور تا زمان حال است.

بررسی مجموعه فوق که از قرون اولیه اسلامی آغاز می‌شود، به تنهایی بیانگر سیر تحول هنر کتاب‌آرایی ایران است. کتاب حاضر که با تکیه بر تحقیقات و پژوهشهای ارزشمند آقایان محمدرضا کارگر، عضو هیئت علمی مرکز آموزش عالی میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری که به مدت یازده سال ریاست موزه ملی ایران را عهده‌دار بوده‌اند و همچنین دکتر مهیند ساریخانی عضو هیئت علمی دانشگاه شهر کرد که سالها در بخش اسلامی موزه ملی ایران به پژوهش اشتغال داشته‌اند، گردآوری و نگاشته شده، با مشارکت سازمان محترم سمت و موزه ملی ایران به چاپ رسیده است. این کتاب می‌تواند نقش آموزشی بسزایی در زمینه هنر کتاب‌آرایی از صدر اسلام تا اواخر قاجار برای دانشجویان باستان‌شناسی و محققان هنر اسلامی داشته باشد؛ و همچنین توانسته است ضمن

معرفی بسیاری از آثار مرتبط با کتاب‌آرایی گنجینه اسلامی موزه ملی ایران، ارزشهای این مجموعه را نیز به نحو شایسته‌ای تجلی بخشد که تلاش مؤلفان در معرفی این آثار، با توجه به منابع محدود در این زمینه، اهمیت کتاب حاضر را دوچندان می‌کند.

امید است در آینده شاهد انتشار آثار باارزش بیشتری با الهام‌گیری از مجموعه آثار موزه ملی ایران باشیم. با آرزوی موفقیت برای نویسندگان این کتاب و به امید تلاش بیشتر برای همه پژوهشگران.

موزه ملی ایران

پیشگفتار

هنر کتاب آرایی^۱ که به آن هنرهای کتاب آرایی نیز گفته می‌شود، از شاخص‌ترین هنرهای اسلامی به شمار می‌آید که نشان‌دهنده اهمیت کتاب در تمدن اسلامی است. هرچند پیشینه نگارش به هزاره چهارم پیش از میلاد بازمی‌گردد، خلق و گسترش شیوه‌های جدید کتاب آرایی در دوران اسلامی به گونه‌ای بوده است که برخی آفرینش آن را در این دوران می‌دانند. همچنین آثار مکتوبی که از پیش از اسلام تاکنون به دست آمده است، به طور عمده از جنس گل، سنگ و در برخی موارد از جنس فلز است؛ زیرا در برابر عوامل تخریبی مانند رطوبت، آتش و غیره از ماندگاری بسیار خوبی برخوردارند. متأسفانه با وجود اینکه در دوران پیش از اسلام به ویژه در دوره ساسانی کتابهای زیادی مانند *ارژنگ مانی* و غیره وجود داشته است، به دلیل اینکه جنس این کتابها از پوست یا سایر موادی که ماندگاری خوبی نداشته‌اند بوده است، از آسیب حوادث طبیعی و سایر حوادث مصون نمانده‌اند؛ تنها در برخی موارد آثاری از این دوران برجای مانده است، مانند اوراقی از کتاب *ارژنگ مانی* که تا حدودی چگونگی هنر کتاب آرایی در دوران پیش از اسلام را روشن می‌کند و این واقعیت را نشان می‌دهد که این هنر همواره مورد توجه بوده

۱. از نظر لغوی «کتابت» مصدر فعل ماضی کَتَبَ و مضارع یَكْتُبُ می‌باشد که به معنی پوستی را به پوست دیگر وصل کردن است و در اصطلاح برای چیزهایی که از پی یکدیگر آورده می‌شوند نیز از همین واژه استفاده می‌شود و از این رو، از آن برای نگارش حروف و کلماتی که به هم متصل شده، از پی هم آورده می‌شوند، استفاده گردیده است. واژه «کتاب» نیز اسم فعل مذکور (کَتَبَ، یَكْتُبُ) می‌باشد و در اصطلاح عبارت است از مجموعه‌ای از ورقه‌های کاغذ، پوست و غیره که با نخ یا وسیله دیگر به هم متصل شده باشند.

است. هنر کتاب آرایي اسلامي مانند بسياري از هنرهای ديگر همچون سفالگري، فلزکاري، معماری و غيره ريشه در هنر پيش از اسلام دارد که در دوران اسلامي به طور چشمگيري گسترش يافته و به تکامل رسيده است.

مهم ترين دليلي که موجب توجه به هنر کتاب آرایي در اين دوره شده است، وجود قرآن کریم است که به دلايل مختلف اهميت دارد.

قرآن کریم، کلام وحی و معجزه پيامبر (ص) از جنبه های مختلف اعم از نگارش، تزيين، قرائت و غيره مورد توجه جدی قرار گرفته است و همان گونه که قرائت آن با صوت زيبا توصيه شده، خوشنويسی و آراستن آن نيز همواره مورد توجه بوده است. تا انسانها از اين راه قداست و اهميت آن را نشان دهند و به خداوند تقرب جویند.

از سوی ديگر توجّه های دين مبنی اسلام به علم آموزی موجب شد تا کتاب و کتابت به شدت مورد توجه قرار گيرد تا جايی که در قرن چهارم و پنجم ه.ق. رنسانسی جهان اسلام را فرا گرفت. از آنجا که عموماً هنرهای تزيینی در فلسفه هنر اسلامي، جدای از چشم نوازی، جنبه کاربردی نيز داشته است، هنر کتاب آرایي نيز به عنوان يکي از هنرهای تزيینی، تأثير زيادی بر فهم بهتر مطالب داشته است و با متن همخوانی بسيار دارد. شايد ذکر است که توجه به هنرهای کتاب آرایي مختص قرآن کریم نبوده است، بلکه همواره تمامی کتابها اعم از مذهبی، ادبی، علمی و تاريخی از آن بهره مند بوده اند.

هنر کتاب آرایي موجب شده است تا هنرهای خوشنويسی، تندیس و تشعير، نگارگری و مصورسازی نسخه های خطی، تجليد و صحافي، جدول کشی، کاغذسازی، رنگ سازی و غيره به بهترين شکل توسعه يابند و هر يک از اين هنرها در حوزه های مختلف تمدن اسلامي (متناسب با ذائقه هنری و پيشينه هر يک از اين حوزه ها) به بهترين شکل بروز کنند، به گونه ای که در طول چهارده قرن که از عمر کتاب آرایي می گذرد، مکتهای بسياری را در درون هر يک از اين حوزه های هنری، پديد آورده است، به طوری که در حوزه های مختلف آن مانند خوشنويسی، شاهد نوآوریهای هستيم.

همچنین در بعضی از دوره‌ها، برخی از هنرهای کتاب‌آرایی به عنوان هنری مستقل، هویتی مستقل یافته‌اند که مهم‌ترین آنها هنر نگارگری است و امروز نیز بدون قرار گرفتن در صفحات کتاب به صورت کاملاً مستقل بیان می‌شود.

حاصل چهارده قرن تلاش هنرمندان در عرصه کتابت و کتاب‌آرایی، انبوهی از آثار گران‌بنگ با موضوعات مختلف است که منشأ تحولات بزرگ علمی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و غیره بوده‌اند و مجموعه‌های بسیار زیبایی از هنرهای تزئینی را خلق کرده‌اند که هم ثروتی بی‌نظیر برای موزه‌ها و سایر مجموعه‌های باستانی و هم پستوانه‌ای بی‌همتا برای تمدن اسلامی ایران است.

در این کتاب تلاش شده است تا موضوعات مختلف هنر کتاب‌آرایی، با نثری روان در پنج فصل شامل صفحه‌آرایی، خط و کتابت؛ تذهیب و تشعیر؛ مصورسازی نسخه‌های خطی؛ تجلید و درجعات مواد؛ ابزار کتاب‌آرایی تنظیم گردد. شایان ذکر است که مبحث صفحه‌آرایی نسخه‌های خطی، تماماً در ابتدای فصل اول گذاشته شده است تا محققان گرامی ابتدا با صفحه‌آرایی نسخه‌های خطی آشنا شوند ولی توضیح کامل و مشخص اصطلاحات صفحه‌آرایی را به فصل دوم موکول کرده‌ایم و در آن فصل به توضیح هنرها و اصطلاحات هنری‌ای که موجب شکل‌گیری صفحه‌آرایی نسخه‌های خطی گردیده است، پرداخته می‌شود.

در اینجا جا دارد تا از مدیریت محترم سازمان «سمت» و تلاشهای صادقانه سرکار خانم ربانی که در ویرایش این اثر زحمات فراوانی کشیده‌اند و نیز گروه باستان‌شناسی دکتر سرفراز، که نقشی اساسی در تألیف این کتاب داشته‌اند، و جناب آقای کاظم جهت پیگیریهای دلسوزانه تشکر کنیم؛ همچنین از رئیس موزه ملی ایران، جناب آقای «داریوش اکبرزاده» و نیز همکاران موزه ملی در بخش اسلامی که اجازه استفاده از تصاویر گنجینه اسلامی را میسر ساختند، قدردانی می‌نماییم. امیدواریم که ان‌شاءالله با نقدهایی که صورت می‌پذیرد شاهد کامل‌تر شدن این کتاب در چاپهای بعدی باشیم.

محمد رضا کارگر

مجید ساریخانی